

Саксонски краљ код Његоша *)

Мало послје, док смо још ишли путем узбрдо, испаљен је један плотун из пушака на стијенама изнад наших глава; он је прекрио чисти етер и азурно плаветњило неба на тој висини, ма да само за тренутак. То је био владика; он је са једне стијене поздрављао краља доље; његов колосални стас још више је упадао у очи у дугим, црним хаљинама; истицао се међу својима. Само су се њихове главе видјеле, јер су тијела била сакривена стијенама.

Када смо стигли до владике, краљ је сјахао. Владика га је дочекао добродошлицом и замолио да сједне и одмори се, показујући на једну стијену, која је изгледала као велика столица исклесана у камену; преко ње је била прострта нека врста шала (струка); Црногорци, људи и жене без разлике, носе струку преко рамена, љети из луксуза, зими да се заштите од хладноће; зими је омолавају око врата и рамена, а у исто вријеме служи им као оргач.

Том врстом покривача било је, као што је поменуто, прекривено и украшено тврдо сједиште, на коме је Њ. Величанство Фридрих Август, краљ Саксонске, први пут био на црногорско земљиште и, ма да су сад нестале свилене ствари којима се досад служио и столице са меким јастуцима претвориле се у тврдо сједиште, које је створила груба природа, ништа га мање није обра-

*) 31 маја и 1 јуна (по новом календару) 1838 године био је Његошев гост на Цетињу саксонски краљ Фридрих Август са својом пратњом. Члан краљеве пратње д-р Бартоломео Биазолето описао је краљеве путовање по Истри, Далмацији и Црној Гори и дјело о томе путу издао у Трсту на италијанском језику 1841 године. Њемачки превод тога дјела изшао је у Дрездену већ идуће године.

То дјело и на италијанском и на њемачком језику тако је ријетко, да је до њега немогуће доћи бар у овим крајевима. Но како се у Библиотеци Народног музеја на Цетињу налази једна њемачка књига о Црној Гори (Franz Genthe: Montenegro — Ein Beitrag zur Geschichte seines Fürstenhauses, Berlin 1912) у којој је дословно наведен цео Биазолетов опис пута по Црној Гори, то је Уредништво Историских записа замолило професора Илију Братичевића да тај текст преведе, јер су из овога описа до сада преведена на српски језик само два одломка (непознатог преводиоца у Гласу Црногорца број 4 и 5 из 1847 године и Павла Ровинског у цетињском часопису Књижевни лист за 1902 годину, стр. 85—89), и те са мјестимичним отступањем од оригиналног текста.

довао пријем и гостопримство владичино на том дивљем и самотном мјесту.

Владика је замолио краља на свом матерњем језику, преко капетана Орешковића, који је служио као тумач, да учини част његовој резиденцији на Цетињу једном посјетом, додајући да би, ако то не уради, то било исто тако као мад би човјек пошао у Рим, па тамо не видио папу. Краљ је прихватио позив и послије краћег одмора узјахали смо наше послушне коње.

Што се тиче Црногораца који су пратили владика, они су били средњег раста, мршави, крупни, са јаким мишићним склопом, брзи и окретни, са живим, поносним погледом, мрки од сунца; сви су имали бркове и на глави црвену капу, затим бијелу горњу хаљину од грубе вуне, причвршћену по ориједи једним пасом, за којим су били два пиштоља и ханџар, дуге чакшире, које су досезале до чланака, од исте вунене тканине, на ногама опанке (нека врста сандала). Глава им је била обријана, а само на потиљку остављен перчич према турскоме обичају; преко рамена су носили струку и пушку.

Владика је водио са собом једнога врло мирнога коња, навикнута на те планинске стазе, за краља, те га замоли да промијени коња којег је дотада јахао, увјеравајући га да може бити потпуно сигуран са овим. Краљ прихвати понуду без устезања и појаха тога коња који је био турске пасмине и оседлан богато и са пуно укуса. Владика је јахао другога коња, такође турскога, али темперамента далеко живљега и ватренијега; на њему се показао као изучен и вјешт јахач и тиме нас увјерио да је чешће јахао по овим алписким путовима.

Са тим повећањем пратње ишли смо планинским путем који је постајао све оштрији и тежи, тако да смо чешће морали сјахати, само да се пробијемо кроз ову непрокрчену стазу, која је била испресјецаана стијенама тако да смо чак морали пузити преко њих. Дивно је било видјети како су се наши коњи сналазили и с пажњом и размишљањем савлађивали тешкоће на тим тешким мјестима, додуше с великом муком, јер кад би ногу поставили на неко несигурно мјесто, нијесу се усудивали да дигну другу док нијесу били сигурни да могу боље крочити; али ако би се оклизнули предњим ногама остајали су чврсто на задњима, док не нађу сигурно мјесто; и ма колико да су били навикнути на те алписке предјеле, ипак није било баш ни мало утјешно за јахача да стално има пред очима језиве дубине и провалије, у које човјек може лако да се стрмоглави. Чак ни пјешак није у мањој опасности, јер мора да пажљиво мјери кораке, да не стане на неко несигурно мјесто и да се чува да се не оклизне у пукотине стијена и тако сломи или извине ногу; човјек осјећа многе и оштре шиљке па ма колико ђон шипеле био дебео и јак. Па ипак ови предјели шуни ужаса имају својих нарочитих љепота, јер

човјек у овој озбиљној природи добија нове утиске, овај чисти као мелем ваздух, ово весело небо, ова блага топлота испуњавају човјека неизрецивим задовољством; а онда пријатни далеки хоризонт, који пружа каткад ма који врх брда — ту се душа радује и у исто вријеме би хтјела оним даљинама које обухвата радознело око. Долине и удолице, ма да пусте и стрме, покривене су на својим падинама старим буквама; ту човјек налази жељени скривени хлад и љупко освјежење, а у њиховим дубинама види се лијепо зеленило, које даје усто изврсну храну за стоку.

Кад смо дошли на једну прилично узвишену тачку, са које се може пети на један још виши врх, нађосмо прилично пространу лијепо ледину, мјестимично без стијења и дрвећа, по којој је око могло несметано лутати и радовати се у једном полукругу све до пространих даљина; лијево у предњем дијелу видјела се прозачна букова шума, у чијој се сјени још задржао кајини сјајног бијелог снијега, који је доље изтапао, копнећи непријетно, блиско зеленило. На томе хилиму, који је природа разастрла, зауставили смо се. Краљ, владика и сви остали сјახаше с коња. Уоколо нијдје да се види ни трага од села, кућа или станова, сем једне мале колибе у којој се човјек с мужом могао исправити. Она је била сасвим грубо сазидана, врло једноставно. камењем без малтера и мјесто крова гране дрвећа. Ја сам искористио ово задржавање да пођем у лов на биљке и нашао сам ријетку, још никад невиђену *Arum orientale*, коју је и краљ такође нашао и сакупио неколика примјерка. Владика је гледао са чуђењем наш посао, примакао ми се и рекао да има те биљке доста по брдима и да Црногорци једу њено кромпирасто коријење кувано као кромпир. Најприје је говорио на свом словенском народном језику, али одједном обрати ми се француски, језиком који је почео да учи тек прије кратког времена, а који је већ довољно знао да се на њему сасвим добро изрази.*)

На том дивном мјесту нашли су не само коњи него и коњаници штогод да се окријепе, јер видјесмо како износе из горе поменуте мале колибе цијелог печеног овна на комаду грубо израђеног, наиме нерендисаног стола; само су му били дигли утробу и кожу. Лежао је на леђима, са прекрштеним ногама, тако да је на први поглед потсјећао на неку мумију четвороножне животиње које су обично стари Египћани балсамирали. Поставили су га на траву, а одмах затим онај исти што га је донио, вјероватно кувар, извуче оштри ханџар иза појаса, клече доље да боље изврши операцију која је започињала и исјече овна са много вјештине и брзине у комаде, под собом, на сасвим нарочит начин, са завр-

*) Познато је да владика истцрно глала француским, без икакве бојазни и збуњености, па је зато врло чудновато да је претпоставио тешии начин општења преко тумача са краљем.

нутим рукавима; при томе је знао да погоди пршљанове кичме исто тако тачно као било који професор или анатом.

Пошто је расјекао печење разредно га је са највећом грацијом на поменути сто и симетрично уоколо подијелио велике комаде хљеба. Владика замоли краља да се задовољи тим црногорским ручком и поче, стојећи на трави, да једе хљеба и овнујскога печења; сви су остали слиједили његовом примјеру. Сваком се печење учинило изванредно укусно, било да је апетит надражен досадашњим јакљивим, планинским ваздухом, било другим околностима, свеједно; били смо издашни у одавању сваке части неукومه али вјештоме црногорском кувару.*) Исти чобан и у исто вријеме кувар, који је све раније припремио, донесе сад још и свјежега сира, доброга млијека, сасвим чисте воде, тек извађене, и вина са оближњих брда. Ко је хтио да расхлади још више своје пиће, није морао да тражи вјештачка средства, снијег је лежао при руци и човјек се по вољи могао њиме послужити. Било је доста хљеба, сира, воде и млијека и за људе из наше пратње, који су стајали са стране, да се окријепе колико је потребно. Новим снагама је путовање било продужено. Пратња је почела сад с времена на вријеме да пуца из пушака; на тој висини између стрмих зидова стијена прасак се њихов понављао шуљњим и дуготрајним ехом. Па ипак ишли смо тек полако напријед, не само због пута који је био стално слаб, већ и зато што је наша радозналост била стално заузета многим лијеписим и ријетким биљкама. Сам краљ је више пута сглазио и скретао ми поглед на њих. У међувремену смо били прилично ожедњали, али пажљиви се владика био побринуо за освјежење на одређеним размацима пута; из малих су нам колиба прилазили пажљиво њихови укућани са одличном водом, која је избијала из алписких извора, и са вином; вино је рјеђе, јер на овој висини нема лоза. можда зато што овдје не могу расти или што је њихово гајење занемарено; са изврсним млијеком од њихових стада која овдје имају богату и добру пашу.

Сунце је већ нагињало заласку, а ми смо још увијек виђали нове гомиле сељака из околине; једни су чекали на путу наш велики караван, други су неочекивано избијали са некога спореднога пута, други опет су се били попели окретношћу срне на стијене, које су оштро стрчале баш до пута и поздрављали нас, по своме обичају, плотуном из пушака, ма да нијесу пушке палиле у исто вријеме. Али најревноснија се показала наша пратња у пјевању народних пјесама и појединачном пуцању из пушака; тим су пуцњима одговарали други у даљини, увијек у правцу камо смо ишли; тако су могли послужити, у самоћи тих прова-

*) Ботаничар је прецизно да је месо планинских брва само по себи врло укусно због зашита којих има у трави и уопште да је печење добило приправљивост.

лија и гудура, код понављаног одјека, као сигнал или обавијест, ма колико да је Црногорац већ од природе обдарен прилично танким увом. Звоњење једне мале цркве, која је била посвећена светоме Петру, потхрањивало је у нама наду да нијесмо можда још много удаљени од резиденције кнеза-владике. Та је црква била на двадесет корака од пута, а поред ње је било сакупљено мноштво свијета, па и жена; жена смо до сада врло мало видјели. Неколике нам приђоше и донијеше нам воде и млијека у четвртстим флашама од зеленога стакла венецијанскога поријекла, обично познате под именом *Fiasche da lira*, са чашама исто тако старинским које су пак биле лијепо опране. Мало ко или нико из краљеве пратње прихватио је радо понуђени дар тих ваљаних људи, јер је све наговјештавало да обећано мјесто није још далеко. Вође су то употребили утолико више, што им је било свакако потребније него нама.

Уколико смо ишли даље пут је постајао горњи и тежи, јер је често био затворен стијенама и пролазио поред провалија, све док смо дошли до цетињске долине. Овдје смо чули поновљене пуцње топова, који су долазили из блиске доње половине долине и који су нам заглушивали уши; и забрављајући умор, осјетисмо како је све одисало у том тренутку радошћу и свечаним весељем. Како сам дуго сједио на коњу и заправо не на најуднијем седлу, удови су ми се били укочили; зато сам више волио да преостали дио пута пјешнице прећем, те сјахах; то исто уради и дворски савјетник Амон, а послје и сви остали, када пођосмо доље, низ стијене. Око је већ обухватало долину, од које нас је одвајала само једна стрчећа зидина стијене, једина препрека коју смо морали савладати при посљедњем силажењу. Најзад смо све савладали и у осам сати (једнога четвртка) стигли смо на жељени циљ, уз грмљавину топова и прасак хиљада пушака; дохтећи ехо понављао је брујећи све то на тим стијенама и брдима, која се дижу у вис, и тако кварно на особит начин узвишени мир те меланхоличне самоће. Под цетињском резиденцијом не смије се замислити двор, замак владара који влада или другога европског великаша; стварно кнез у њој живи, али кнез-владика, који живи у самоћи манастира, као што је живио апостол у скиту или на другим пустим мјестима. Каменим степеницама, без трага од гвоздене оградe, ступа се на високи праг широкога улаза, а овај води у мало двориште, коме служи као неприступачан зид једна вертикална стијена, коју је сама природа отесала. У унутрашњости једне камене степенице покривене настрешницом воде ка ходнику са озиданим грудобраном и великим прозорским отворима у виду полумјесеца који гледају на двориште; тај ходник се пружа дуж зграде. Из ходника се улази у собе; сви њихови прозори имају изглед на долину. Овдје се налазе у истом реду једна до друге пет соба, свака са по два прозора. Прозори су мали и никако не

одговарају величини зграде, имају стакла и катке. Зграда има само један спрат, али се он знатно уздиже изнад земље. Најприје се улази у једну малу одају са једним прозором, која служи као претсобље и води у владичине спаваће собе. Та мала одаја, чији је једини прозор окренут са стране главног лица, припада ходнику поред степеница; она спада на десну страну од улаза, баш на оближњу цркву. Врата десно у тој одаји воде у прву собу, гдје се налази владичина библиотека; она је прилично богата елегантно увезаним књигама на разним језицима, словенском, то значи руском, француском, грчком итд.; друга, до ње, изгледа да је била соба за примање, јер се ту налази канабеа, а испред њега округли сто изврсне модерне израде. На зиду изнад канабеа висило је велико огледало у модерном позлаћеном оквиру, а баш прекопута, на супротној страни, стајао је модерни зидни сат у врло укусној, позлаћеној кутији, који је сваки пут последије откуцавања свирао згодне мале музичке одломке. На свакоме од оба остала зида била је објешена по једна сабља, свака различито и богато украшена, обије трофеји, како нам рекоше. Сем тога овдје се налазио и писаћи сто врло fine израде. Трећа соба је била одаја за спавање и имала кревет израђен крајње елегантно, са врло добро очуваним уметнутим радом. Све те три собе, које се налазе до малог претсобља, биле су тако повезане једна с другом, да се морало ићи из једне у другу, и оне су биле одређене за краља. Четврта редом, ма да у вези са осталима, имала је исто тако врата на ходнику; у тој соби налазио се велики, добро израђен кревет од ораховог дрвета; она је била одређена за пуковника Менделслова. Петом у поменутом реду завршавало се, како је речено, лице куће. Она је била одвојена од осталих и имала је свој посебни улаз, те зато нијесмо знали чему служи; вјероватно да је владика спавао тамо оне ноћи. Морамо још једну собу поменути, која је била одређена за тајног савјетника Минквица и дворског савјетника Амона. К њој су водиле мале степенице на крају дугачког ходника. Била је дозидана са оне стране при стијени у горепоменутом дворишту, а у ћошку су се налазиле још друге одаје у којима су врло вјероватно нашли склоништа пуковник гроф Карачеј и капетан Орешковић. Тамо је била и кухиња. Тек што смо дошли, свакоме је била показана соба. Мало одјељење испред соба краљевих било је одређено за два његова лична момка, јер су морали да врше службу непосредно код његове личности. На улазу, напољу, стајала су два стражара, Црногорца, са исуканим ханџарима.

Становници су владичине резиденције, сем њега, били: његов рођак, човјек од отприлике 36 година, одликован руским орденом, који је служио у једном пољском пуку. Он је говорио поред наредно-словенскога пољски и талијански. У отсуности владике он га је заступао у свим свјетовним стварима. Затим један други млади човјек, који је познавао више језика и показао

се као врло обавијештен, по имену Милаковић, тако исто одликован руским орденом. Он је био хром на једну ногу и рекоше нам да је он владин секретар. Даље два или три кућна момка, елегантно обучена у народну ношњу, које су називали поповима (свештеницима), а они су то свакако и били. Једно дијете од девет до десет година, гиздаво обучено у исту ношњу; као што нам рекоше, синовац владин, који се припремао за свештенички чин и отуда могао бити сматран као престолonasљедник. И још многи други, који су дијелом припадали послузи, дијелом тјелесној стражи. То вече владика је обукао раскошне владинске хаљине и у њима се појави пред краљем. Вечера, на којој је узело учешћа многобројно друштво, састојала се од мноштва јела, која су сва била изврсна. Личности су за столом биле: владика и његов рођак, који су сједили један с десне а други с лијеве стране краља, пуковник гроф Карачеј, капетан Орешковић и сви из пратње његовог величанства, са изузетком доктора Амона који се био повукао заморен издржаним напором. После је јела било је пријатно свим путницима да се предају одмору. Ја сам спавао врло угодно и тек ме је цвркул ластва пробудио; он је први прекинуо ћутање природе у долини; ускоро се придружи и пјесма слична завијању некога далеког чобана, који је, како је изгледало, као гласник наговјештавао почетак дана. Устао сам из кревета, јер сам морао још да осушим и ставим између хартије биљке које сам дан раније сакупио. Пошто сам то урадио, лијепо ме је јутро мамило на прозор, одакле сам посматрао љупку цепинску долину, изнад које се ширила свјетлост и живот, а поједине зраке сунца додиривале су и жарким црвенилом бојиле највише врхове планина — заиста неочекиван приказ.

Простирање долине у ширину може се оцијенити на хиљаду корака и више, отприлике шести дио њене највеће дужине, начијим се крајевима непримјетно сужава у облику елипсе. Владичина се резиденција налази на средини те дужине, гдје је уједно ширина долине највећа, близу стијене, у правцу југ-југозапад од Котума.

Име долине одговара тој пространој равници само утолико што је окружена стјеновитим планинама. Та долина је равна, као што смо рекли, с изузетком једне мале стијене прекопута манастира, отприлике 400 корака удаљене, а налази се баш код малих кућа малобројног становништва ове престонице. Највећи дио ове простране равнице употребљава се једино као пашњак; ове се само мало и то испред манастира, као насељеног мјеста.

На стијени која служи као заштита дворштву иза владиног стана, на једном неприступачном мјесту, које лежи врло високо, стрчи једна четвртаста кула за одбрану, слободно, несми-

шљено, као недокончени звоник, са дебелим зидовима — нова грађевина. Уздиже се отприлике три пута више од крова манастира, владичанске столице. На њој је била натакнута дуга мотка, на којој се лепршала свилена застава; боја је заставе била свијетложута, а у средини се налазио мали црвени крст.

Тек што је устао, краљ је пожелно да изиђе и боље погледа то пријатељско обиталиште. Пратио га је владика у друштву са једним француским учитељем језика, господином Жамом, који је дошао из Трста прије тек осам мјесеци, а становао је у једној малој новој кући изван манастира, у сусједству осталих становника Цетиња. Био је ожењен и довео је са собом жену, која се за цијело то вријеме налазила у Котору; ипак, радознала да види Цетиње, одлучила се прије шест дана да живи овдје горе, код свега мужа, за вријеме љета. Владика је касније одвео краља у штампарију. То је била само једна мала остава, на голој земљи у самом манастиру, лијево од улаза. Два човјека, који су се тамо налазили, изгледа да су додијељени тој установи, која је била под руководством владичиног секретара Милаковића. Баш су били заузети штампањем граматике за једну малу, ту скоро отворену школу. У тој ће школи учити неколико људи из разних општина сем читања и писања и рачун и библијску историју. Ту се штампају и календари за цркве, при чему служе као углед руски календари, који излазе у Петрограду. Један од запослених радника у штампарији изгледа да је из Падове.

Владика нам је показао спомен храбрости Црногораца, спомен који изазива језу, трофеј освете против Турака чуван као светиња, трофеј моћан да оживи храброст тога ратоборног народа. То је балсамирана глава Махмут-паше Скадарскога. Њему су Црногорци одрекли послушност и данак кад су били прикључени томе пашалуку послје мира од 1791 између цара Леополда II и Порте. Зато их је он напао 1796 год. два пута многобројном војском и њихову земљу опустошио огњем и мачем. Владика Петар Петровић, стриц садашњег владике, био је усред боја с крстом у једној руци, с мачем у другој, да потстакне своје. Турци су претрпјели такв пораз да је чак и паша био ухваћен, глава му отсјечена те се чува у цетињском манастиру као успомена на побједу, заједно са његовом сабљом, једном од оне двије што, као што смо поменули, украшавају једну владичину собу. Та се балсамирана глава љубоморно чува, са њеном сопственом чалмом, у фино израђеној кутијици од ораховог дрвета.

Владика је показао краљу и цркву, која се налази по страни зграде резиденције. Она није врло велика, али за становништво мјеста потпуно довољна, добро одржавана, снабђевена богатим, сјајним стварима, које су изгледа дар рускога двора, без клупа, столица и без слика по зидовима. На улазу су стајала два попа у својим свештеничким одеждама обучена да дочекају краља. Изгледа да су одређени за службу у томе храму. Врата су довољно

пространа, сасвођена; к њима воде споља четири степенице; над њима се налази на малој удаљености од гла округли прозор са стаклима и гвозденим решеткама. Над тим прозором је намјештен перваз, који је повезан са стрехом крова; стреха иде око цијеле зграде, а изнад ње се уздижу још три отвора на свод, слична прозору, који стрче над кровом. Средњи је највећи и сразмјерно највиши, у свакоме висци по једно звоно, на којима се споља звони. Озидани забат (троугласти завршетак зида под кровом) завршава се као затубаста пирамида, покривен је каменим первазом, а на највишу тачку је постављен крст. Унутрашњост храма освјетљавају неколика сасвођена прозора са стране са стаклима и гвозденим решеткама. Уопште то је црква у свему слична нашим католичким црквама, и најљепша и најправилнија грађевина што се може видјети на Цетињу. Чудно ми је изгледало што је лице окренуто високој сплјени, која лежи близу, а не манастиру резиденције. Али мога чуђења је нестало при помисли да и римокатоличке цркве имају олтар на исток окренут, а улаз на запад. Попови су обучени у црно одијело, са капом више округлом но високом и лугом брадом, као што обично источни Грци носе или руски свештеници, који се мало разликују од првих. Један од попова, који су служили у цркви, говорио је добро њемачки и талијански језик. Садашњи владика, Петар Петровић, синовац првога владике истога имена, рођен је на Његушима, селу које лежи између Котора и Цетиња, а које спада међу највећа и најважнија у Црној Гори, раније резиденција гувернадура, док је још била одвојена свјетовна власт од црквене. Овај млади владика од 28 година отприлике велики је, лијепо грађан човјек; величанственога изгледа, љубазан и уљудан, обавијештен, посвећен у пјесништво, јер је већ 1834 године штампао мало пјесничко дјело на народном језику и властитим словима под насловом »Осамљеност Црне Горе«; садржи отприлике 50 страна у 8^о, врло гиздаво наштампано и са пуно лијепих вињета. Био је врло уздржљив, говорећи мало, предан потпуно бризи за своју управу и свој народ.

Сенат сачињава дванаест разумних људи, које бирају разне нахије; они претстављају народ и носе титулу сенатора. О државним се пословима вијећа и претреса у нарочитој просторији, која се назива »сенат« и, који корак удаљена од стана владичина, лежи између манастира и малих кућа мјештана. Како је краљ желио да види ту просторију, владика му то није могао одбити. Она се састоји од једног старог здања, дугог, уског облика, са једним зидом од иловаче, који није чак ни окречен, са малим прозорима који леже врло високо, без горњег спрата; кров је од широких, танких камених плоча којима служе као подлога неколике греде између којих су гране и гранчице насумице набацане; гледајући то човјек се мора забринути да велики терет не изазове доста лако пад, кад дрво почне да трули. Сва надимљена уну-

трашњост била је до извјесне висине подијељена у три посебна одјељења и то гранама и прутовима који су обавијени један око другога и уплетени, са коцима забитим у земљу. У првој од тих просторија, десно од улаза, било је постављено заједно више кревета, шест на број, како ми се учини, од обичног дрвета, који су били свакако одређени за сенаторе, који станују изван Цетиња, да ту преноће ноћ. Сљедеће или средње одјељење била је дворана, у којој се сакупљао сенат. На средини његовој лежала је гомила пепела и тако одала да се овдје ложи вагра, а вертикално наниже над тим пепелом висио је ланац, који је био причвршћен на једној попречној греди као на огњиштима у талијанским кухињама; према томе могло се претпоставити да се овдје и јела приправљају. Уоколо, око тога неке врсте огњишта, стајало је дванаест каменова поред једнога другога, нешто удаљенијега камена, који је био постављен на једно узвишење тода од отприлике ноге и по, сви као што их је природа створила, јер до сада се лијепе умјетности нијесу уздигле до ове висине. Сваки сенатор сиједа на један од ових каменова и тако сједе око ватре са лулом у устима и вијећају о пословима нарочите важности. Удаљеније, нешто уздигнуто мјесто одређено је природно за владика или ма за кога, кога он одреди да претсједава. Трећа одвојена просторија изгледа да је стан кључара или чувара, јер је била мања и запуштенија, уопште је заостајала иза двије друге.

Колико сам могао запазити, сенатори се по томе разликују што носе неку врсту прслука од црвене чоке, финим крзно постављена, као горње одијело, бар за вријеме лета (то је крзно кратко, у облику крагне калута, што Арбанаси носе), затим плаве чакшире, али уже него чакшире Грка и Которана; лула са дутим камнишом и кожна торбица за дувачу висе са стране, обије причвршћене за кожни појас, који омотава тијело, без уобичајеног бијелог горњег одијела, уопште отприлике као кратка ношња Арбанаса.

Како су личности из краљеве пратње дознале да владика има свој лични печат, као владар Црне Горе, да њиме потврди своја лична наређења као и наређења сената, изразиле су жељу, из чисте радозналости, да добију по један отисак на црвеном воску, што им је владика радо учинио. На томе се печату налази двоглави српски орао, а испод лав; натпис гласи: *Praviteljstouju-zvega Senata Cernogorscago*, што значи »од владајућег сената Црне Горе«.

Међутим час се обједа примицао; владика је наредно своме кувару из Задра да припреми најодабраније и најизврсније ствари са послastiцама, медом и другим деликатесима; усто није недостајало ни шампања ни других страних десертних вина. Послуга његовог величанства послуживала је при столу као и синоћ за вријеме вечере. Краљ је хтио да да владици неку успомену, као

знак свога нарочитог поштовања, и својом му је руком дао врло лијепа прстен са краљевским иницијалима у брилијантима.

У Црној Гори употребљавају, као и на више мјеста Далмације, инструмент познат под именом гусле, врста виолине са једном жицом. Уз једнолични звук тога инструмента пјевају Црногорци своје пјесме, већином јуначке и јуначког садржаја, ма да можда понеке имају за предмет и љубав. Један од владициних момака хтио је да се покаже на том инструменту пред краљем и цијелом пратњом; на њему је пратио баш своје пјевање. Ипак се таква једнолична музика може допасти само домаћем уву, али не развеселава нарочито онога, који је упознао љупкост наших инструмената и акорда у музици и чуо чаробне композиције пуне мелодије цивилизованог свијета.

Док су се људи из пратње скупљали за одлазак и дак су наши добри коњи зауздани, приређена нам је гимнастичка вјежба; два су витка младића, у служби код владике, скочила са прилично високога зида кроз ваздух до знатне удаљености од десет и више корака у авлију. А онда су они исти почели са такмичењем у трчању, да покажу своју велику брзину и окретност. Исти је победио у обије вјежбе.

Затим је краљ појачао турског коња, којег су, према владициној наредби, оседлали за њега и то такође турском опремом највише елеганције и сјаја; други је коњ био доведен за вишега управника двора, тајнога савјетника двора Минквица; и овај је био оседлан као и први, само нешто мање наоружан; владика узјаха трећег, исто тако турске расе; сви остали су се бацили на своје коње или мазге, и са обичном стражом као пратњом, која је била појачана четом владицине тјелесне страже. кренуо је велики караван, уз пратњу гомиле радозналих људи, и то низ долину ка западу, у правцу Будве, гдје нас је требао чекати параброд.

Поновљени плотуни мале пушчане ватре и пуцњи топова заглашавали су својим праском слух, а и чуло вида нам је било одузето исто тако пустим облацима дима тиме изазваном. Два или три топа не великог калибра лежала су пред улазом владицине резиденције на земљи, камењем подупрти; њима је Цетиње прослављало долазак овамо горе и одлазак његовог величанства саксонскога краља.

За вријеме путовања од Цетиња до Будве пут је био сношљив и краћи — и повратак је био много мање тежак него долазак; већ се почетак показао мање оштар, скидање с коња није било неизбјежно потребно, а кад бисмо и сјахали више због опрезности, то је било само за кратко вријеме; нигдје није пријетила опасност, ако није било застрашено стрмим падицама, стијена и језивим дубинама као прошлога дана; напротив, пут се провлачио кроз дивну ситногорицу или преко ливада, које су

биле добро обрасле травом, ма да мале; траву су пасла стада, а и трудила је сама, те тако доприносила повећању земљишта. Видјела су се и поједина висока дрвета, а с времена на вријеме врло лијепе биљке; њихова ријеткост учинила је да је краљ више пута сјахао. Кад смо дошли до извјесне тачке, сви смо сјахали да угасимо жеђ бистром, свјежом водом, јер смо били жедни на припеци у тим гудурама; воду су нам донијели становници у флашама и мора да је захваћена са некога оближњег извора. И коњима је овдје добро дошао одмор.

Владика је желио да зна какве ли биљке тако марљиво и ревностно тражимо по његовој земљи, а које је и сам краљ са тако великом пажњом гледао и желио да их сакупи; можда потстакнут тежњом за подражавањем запитао ме је чему оне служе; он је мислио просто на медицинску употребу и рече да у његовој земљи има љековитих трава за много болести, да их најпростији човјек познаје и њима се, у случају потребе, служи. Послије тога сам га замолио да нареди да се све те биљке на његовом земљишту сакупијају, а истовремено му објасних укратко како да се најлакше осуше и сачувају; тако се може мало по мало створити хербаријум свих биљака земље, што би било корисно, нарочито за школе, које су хтјели да отворе на Цетињу у већем обиму; као и да се рашири веће познавање о врстама биљака, а то ће бити од помоћи човјечанству које пати; при томе ја нијесам заборавио да скренем пажњу и на корист која би се могла извући из привредних веза. Пошто ме је пажљиво саслушао, одговори ми да он нема времена за то.

Истину говорећи изгледао је тога тренутка нешто узнемирен и слабо расположен, јер није добио никакву вијест, а можда се прибојавао слабом исходу, о извјесним свађама које су се изгледа догодиле између његових поданика и граничних становника Херцеговине.

Није дуго потражио пошто смо даље одјахали, кад онаких краља гдје силази с коња и гдје посматра и сакупља врло лијепе биљке на једној хладовитој падини бријега; ја сам слиједио његовом примјеру, док су се двојица вођа код мене задржали; ускоро сам изгубио из вида поворку, вође се узнемирише што смо остали сами и навалише да пожуримо за осталима, јер није препоручљиво да смо од њих одвојени; из нужде напустих сва даља трагања, да бисмо пожурили за осталима и ускоро смо одредили правац камо су пошли наши сапутници по дозивањима и поново их стигосмо на билу Ђурђево Ждријело, гдје су баш били починули.

Ова је тачка била граница црногорске територије и овдје се владика поздравео са краљем. Желио је да га испрати до Будве,

али како није добио никаквих вијести од његових који су се, како рече, сукобили прошлога дана са херцеговачким Турцима, то се враћао. Плотун из пушака пратио је поздраве и ми се поново нађосмо на аустриском земљишту, под заштитом двоглавог орла, у сјенци заставе Фердинанда I. С нама су пошла неколика повјерљива момка до Будве, да врате владичине коње.

(Превео са немачког
Илија Братичевић, професор)

Д-р Бартоломео БИАЗОЛЕТО